

Людмила
Ситніченко

НЕСТРИМНИЙ СВІТ СТРИМАНОЇ СВОБОДИ ВІД ОТФРИДА ГЬОФЕ

Höffe O. Kritik der Freiheit. Das Grundproblem der Moderne.

München, 2015. — 398 S.

Справжнім порятунком у плинному світі численних нефілософських роздумів про свободу, справедливість та рівність стало означення сутності філософського дискурсу справедливості, свободи, прав людини та демократії — йдеться про їх обґрунтування, а не просте визнання. Саме в це річчя й були спрямовані численні розвідки добре знаного і в Україні відомого німецького філософа Отфрида Гьофе. Він не лише вперше сформулював, але прагнув відшукати розважливу відповідь на головне запитання сучасної політичної філософії: за яких умов обмеження свободи може бути справедливим? Адже саме легітимація права на насильство є найпершою та найґрунтовнішою проблемою політичного проекту модерну. Його численні, перекладені багатьма мовами світу праці були сконцентровані передусім на філософському осягненні сутності справедливості. І це не випадково. Адже саме справедливість, наголошує О. Гьофе (у різних її вимірах — від персонального до глобального), — це не просто примха чи побажання, а засадова фундаментальна умова суспільного буття, а там, де відбуваються революції, варто не лише схилитися перед сміливістю повстанців, а й звинувачувати можновладців у відсутності чуття справедливості. Завдяки О. Гьофе ми знову і знову на повертаємося до думки про те, що серед людей, які покійно схили-

© Л. СИТНІЧЕНКО,
2015

ють голову перед неминучістю гіркої долі та готові терпіти несвободу та несправедливість, завжди знайдеться хоча б небагато таких, хто зважиться змінити існуючий стан справ, хай навіть ціною свого життя.

Вже праця О. Гьофе «Демократія в епоху глобалізації», видана в Україні 2007 року, була спрямована передусім на осмислення універсального сенсу європейських принципів свободи та справедливості, негативного та позитивного прав на свободу, а також на прагнення опосередкувати теоретично та практично дві методологічні крайнощі — універсальний сенс головних принципів справедливості і партикулярність постмодерністського твердження про принципову неможливість запобігти несправедливому обмеженню свободи. Що ж до свободи як найістотнішої людської та суспільної цінності, то саме її засадовий, конститутивний сенс у вигляді «критичної теорії свободи та сучасності» став осереддям останньої книги професора О. Гьофе, яка вийшла друком цього року у Мюнхені під назвою «Критика свободи. Головна проблема сучасності». Передусім варто зауважити, що О. Гьофе одним із перших вийшов за межі звичного тлумачення свободи як свободи позитивної та негативної й відповідально заговорив про негативні аспекти сучасного суспільного буття та властивого йому розуміння свободи. Він прагне поступово довести, що свободу сьогодні можна вважати головним поняттям політичної філософії та вищим благом людського буття. І відбувається це ще й тому, що свобода та справедливість (як свідчать і роздуми Дж. Ролза, особливо розділ сьомий його «Теорії справедливості») тісно пов'язані між собою, а свобода є основною рисою людини як людини. І в річищі цих міркувань знову йдеться про «природу» людини, межі та безмежність її відваги та креативності.

О. Гьофе також не підтримує прагнення універсалізувати ідею вільного від примусу консенсусу, бо вважає, що прагнення людей до справжньої комунікації у вузькому колі однодумців та друзів призводить до нового, так би мовити, «м'якого», патерналістського деспотизму. Це поступове, спочатку непомітне відсторонення від політичного життя наражає нас на небезпеку втрати не лише нашої політичної долі, а й нашої людської гідності, як осереддя і особистого, і соціального буття. Він наголошує також необхідність виходу, при зверненні до проблеми людської гідності, за межі однієї лише філософської інтуїції та розширення, перетворення останньої на переконливий філософський аргумент: гідність іншого неспроможна розкритися по-справжньому без нашої готовності її сприйняти.

У тлумаченні свободи, зауважує О. Гьофе, важливо уникнути крайнощів як радикального, ґрунтованого на лінійно-прогресистському світогляді, оптимізму, так і радикального песимізму, а також вийти за межі постмодерністського тлумачення свободи як недосяжної ілюзії. Метою своєї праці автор вважає експлікацію свободи у трьох її вимірах — як реальності, завдання та прагнення, а також у трьох головних аспектах. Згідно з першим, нормативним аспектом, який потребує критичного переосмислення, йдеться про дещо героїзований, ґрунтований на принципах розуму, просвітництва та емансипації, «проект

свободи доби модерну». Другий, переважно емпіричний аспект, стосується осмислення шляхів реалізації свободи з усіма їх труднощами, дилемами та суперечностями. І третій, останній, спричинений самокритикою свободи, аспект є спробою віднайдення (і в абрисах його ліберально-просвітницького тлумачення також) адекватного сьогоденню проекту свободи, який посів би належне місце в сучасному філософському дискурсі свободи.

Окреслений у першій частині критичний погляд на свободу та сучасність поступово розгортається, знаходить своє опертя в наступних чотирьох частинах, на яких варто коротко спинитися, виокремивши найістотніше саме для нашого нового, трагічного суспільного та індивідуального досвіду. Йдеться про свободу від природної неминучості, свободу в господарстві та суспільстві, науці та мистецтві, а також про політичну та особисту свободу.

Розпочинається наша свобода, на думку О. Гьофе, зі свободи від природної неминучості, від надто залежної для нас вкоріненості в ній. Звільнення ж від природного примусу відбувається через техніку, медицину та прагнення до свободи у вихованні дітей. Стосовно досліджуваної у третій та четвертій частинах книги свободи в господарстві та суспільстві, науці та мистецтві автор робить наголос на тому, що сучасні роздуми про свободу економічну часто хибують на недооцінку її морального виміру, а також неспроможні помітити те, що основний принцип справедливості полягає насамперед у взаємному обмеженні свободи. Отже, і в розділі під назвою «Справедливість у контексті свободи» йдеться про ідею справедливості обміну, яка ґрунтована насамперед на негативному сенсі цього поняття — взаємній відмові, примиренні, визнанні (під натиском влади) свободи думки, совісті, а також власності інших людей. Виокремлюючи головні риси вільного суспільства, О. Гьофе наполягає на його відкритості, плюралізмі та толерантності.

Особливе місце у праці належить частинам четвертій та п'ятій, де йдеться про політичну та особисту свободу. Роздуми про свободу політичну — це знову і знову пошуки відповіді на засадове питання його (та й не лише його) політичної філософії: як вийти за межі дилеми утопічного бачення суспільства як свободи без примусу та реалістичного його тлумачення як влади, ґрунтованої на свободі. Відповідь О. Гьофе, як і раніше, спрямована в річище обґрунтування необхідності прав людини як справжніх засад та витоків нашої персональної та громадянської свободи. О. Гьофе виходить з того, що свобода дії однієї людини обмежується свободою дії іншої, тобто співіснування людей в одному просторі соціального буття постійно породжує можливість конфліктів. Людина, прагнучи досягнення своєї мети, не може бути одночасно вільною і обмежувати свою свободу. І не треба мати особливих історичних знань для розуміння того, що було б помилкою брати до уваги лише соціальні імпульси людини, хоч би якими сильними вони були. Різні причини — злидні, честолюбство та заздрість, ревності та злість, жадоба власності та влади, прагнення нав'язати іншим свої релігійні чи політичні переконання примушують людину виступати проти інших людей. Тільки запропонована О. Гьофе справедливість обміну дає змогу відповісти на пи-

тання, що виникає перед людиною як безпосередня, практична дилема: поступитися часткою своєї свободи на користь суспільних, державних, владних структур чи бути незалежною від них за неможливості в разі небезпеки скористатися ними? І люди роблять, бо змушені це робити, наступний крок — взаємно відмовляються від частки своєї свободи як суб'єкта права, щоб приватно користуватися своїм правом на свободу. Як перехід, «місточок» між політичною й особистою свободою постають роздуми автора «Критики свободи» про головні громадянські чесноти, що властиві не підданам, а вільним та рівноправним громадянам, які є не лише громадянами держави, а й громадянами світу.

Важливою особливістю рецензованої книги є її відповіді на низку тих болючих запитань, які властиві на сьогодні всім нам, громадянам України, Європи, світу. Адже там, де свідомо культивують тяжіння громадян до їхніх приватних справ на шкоду громадським інтересам, поступово внеможлиблюється справедлива форма правління. Та одночасно правомірною є й теза про те, що існування вільних, суверенних громадян може стати підставою виникнення та функціонування громадянського суспільства. Але для того, щоб суспільство було вільним, воно має принаймні існувати. Синонімом цього суспільного буття є прагнення, здатність громадян визнавати істинними та справедливими одні й ті самі закони, тобто елементарне бажання жити разом.

А для справжнього звільнення та закорінення в етос та універсум свободи потрібна індивідуальна сміливість для правдивої думки та висловлювань про панівну навіть у нашому власному суспільстві владу, наявність механізмів справедливого захисту прав індивіда на реальну свободу. У такий спосіб ідеться не лише про умови персональної ідентичності, цілісності особистісного буття, але й про перетворення фрагментарного та розірваного, внутрішньо суперечливого суспільного буття в нормальний цілісний, тобто вільний і по-справжньому власний громадський простір, в якому люди стають не підлеглими, а громадянами, можуть вільно не лише співпрацювати, а й конфліктувати, сперечатися і навпаки.

Саме в означеному вимірі свобода та справедливість постають не лише у своєму інституційному вимірі, але й як пошук власного буття та його екзистенційно наповненої сумірності власній культурній ідентичності. Свобода породжується справедливою можливістю, часто навіть сильнішим за смерть правом бути незалежним, тобто бути самим собою. І це право на особливість стосується як окремої особистості, так і окремої нації, цілого народу. Саме ці принципи новітньої філософії можуть стати засадою відповіді й на сучасні питання взаємин універсальної й культурно-історичної справедливості, індивідуальної свободи й належності до певного соціокультурного простору. Насамкінець варто зазначити, що праця професора О. Гюфе безумовно стала важливим явищем у сучасній німецькій філософії, про що свідчать і численні рецензії, і прагнення до публічного філософського та широкого громадського обговорення її засадових понять та ідей, та й самої спроби осмислити новий для європейців персональний та соціальний досвід.